

ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ ВБИВСТВА ВІД ДЕЯКИХ СУМІЖНИХ ЗЛОЧИНІВ

У теорії і практиці кримінального права існують різні міркування з приводу співвідношення навмисного вбивства і деяких подібних злочинів, зокрема, доведення до самогубства (ст. 120 КК України) і залишення в небезпеці (ст.135 КК). Практична значимість розробки цього питання очевидна. Адже навмисне вбивство – це найбільш тяжкий злочин проти особи. Його здійснення може спричинити найсуворіше покарання, аж до довічного позбавлення волі. Доведення до самогубства і залишення в небезпеці караються менш суворо. Навіть особливо кваліфіковані склади цих злочинів передбачають покарання відповідно від семи до десяти і від трьох до восьми років позбавлення волі. Основні ж склади мають санкції, навіть не пов'язані з позбавленням волі. Розробкою проблеми відмежування убивств від суміжних злочинів більшою чи меншою мірою займалися дослідники проблем злочинів проти життя і здоров'я, а також ті вчені, які присвятили свої наукові пошуки питанням об'єктивної сторони складу злочину, у тому числі, причинному зв'язку, це М.І. Бажанов, В.І. Борисов, С.В. Бородін, І.І. Горелик, Н.І. Загородніков, В.Н. Кудрявцев, В.В. Сташис, А.А. Піонтковський, В.Б., Малинін, Н.Д Шаргородський, Т.В. Церетелі й інші автори.

Досить поширеною є думка, що якщо особа, яка вчинила доведення до самогубства чи залишення в небезпеці (за умови, що вона саме поставила іншого в небезпечне для життя становище), мала прямий намір стосовно смерті потерпілого, то їй варто ставити вже не доведення до самогубства або залишення в небезпеці, а навмисне вбивство. Таким чином, розв'язання питання про наявність убивства або іншого злочину ставиться у залежність від змісту суб'єктивної, а не об'єктивної сторони вчиненого.

При цьому ніхто не заперечує той факт, що для визнання певної події вбивством потрібно встановити причинний зв'язок між діянням суб'єкта і смертю його жертви. Тим більше, що поняття вбивства дано тепер у самому кримінальному законі (ч.1 ст.115 КК України) і містить у собі пряму вказівку на причинний зв'язок: «заподіяння смерті». Причинний зв'язок поряд з діянням і наслідком практично беззастережно відносять до ознак об'єктивної сторони злочину. Таку ж позицію займає й автор цієї статті. Хоча, на нашу думку, логічно розглядати причинний зв'язок не як самостійну ознаку, а як атрибут наслідку (школа, не заподіяна певним діянням, не може бути названа його наслідком) [15, с. 428-439], проте ми розглядаємо причинний зв'язок саме у системі ознак об'єктивної сторони. Але якщо заподіяння смерті – це процес об'єктивний, котрий виражається у вчиненні певного діяння, результатом якого стала смерть іншої особи, то, перш ніж розбиратися у нюансах психічного ставлення суб'єкта до цього акту, необхідно встановити, що мало місце саме заподіяння смерті. Іншими словами, суб'єктивна сторона, що виражає певне ставлення суб'єкта до свого діяння і

його наслідків, установлюється вже після того, як доведені об'єктивні ознаки злочину. Питання про об'єктивні ознаки вбивства передусе встановленню суб'єктивної сторони. А та обставина, як саме особа, яка об'єктивно завдала іншій смерть, ставилась до можливості її настання, впливає не на розв'язання питання про те, мало місце убивство або інший злочин, а на те, яке саме вбивство за формою вини вчинено – навмисне чи необережне (або смерть заподіяна невинно).

Відомо, що установити об'єктивну сторону – ще зовсім не значить довести злочин у цілому. З іншого боку, відсутність об'єктивних ознак конкретного складу злочину вимагає однозначно визнати і відсутність такого злочину (чим, звичайно, зовсім не виключається об'єктивна сторона якогось іншого злочину).

Немає сумнівів у правоті тих авторів, які наполягають на тому, що відмінність доведення до самогубства від убивства насамперед слід шукати в об'єктивній стороні [5, с. 234; 12, с. 122]. Фахівцями із суб'єктивної сторони багато написано про те, що психічне ставлення людини до вчиненого ні за яких умов не може змінювати, «викривляти» об'єктивну сторону її вчинку, що суб'єктивна сторона не має «зворотної сили» щодо об'єктивної, як і загалом, «ніяке суб'єктивне ставлення саме по собі не може перетворити діяння з даною конфігурацією елементів у діяння з іншою конфігурацією» [4, с.219]. У теоретичному плані ця позиція не піддається сумніву. Але при практичному втіленні іноді від неї відступають. Типовий приклад тому – уявлення, що якщо доведення до самогубства відбувається з прямим наміром, то це вже зовсім не доведення до самогубства, а навмисне вбивство [3, с. 233, 234; 6, с.177; 10, с. 199; 13, с.68]. Прихильники такої точки зору вважають, що при наявності об'єктивно тих же дій, але вчинених з непрямым наміром, все-таки таке є доведенням до самогубства. Але ж діяння, що заподіює смерть (при наявності інших ознак складу) – це завжди яке-небудь убивство. Подія, визнана вбивством у випадку прямого наміру, залишається вбивством і при намірі непрямому, і навіть при необережності.

На нашу думку, поведінка, що на перший погляд нагадує доведення до самогубства, може насправді виявитися вбивством тільки за умови, що воно заподіює не самогубство, а саме смерть. Це можливо, коли воля потерпілого, що, здавалося б, убиває себе «власними руками», насправді не бере участі у цьому процесі. Чи воля насильно паралізована (наприклад, впливом психотропних факторів), чи відсутня із причин іншого психологічного характеру (психічно хворий, малолітній), або не виявляється в акті самоумертвіння в силу того, що людина була майстерно обманутою. Крім того, потерпілий може бути поставлений у ситуацію, що ми називаємо «ситуацією фатального вибору», де «третього не дано» [14, с.58; 15, с. 314; 16, с. 134]. Такі випадки, наприклад, мають місце, коли, загрожуючи убивством, людину змушують вистрілити в себе, випити отруту, викинутися з висоти тощо. Де немає особистого волевиявлення, там немає і самогубства, а значить смерть заподіюється поведінням злочинця, він є убивцею. І навпаки: якщо дії людини, спрямовані на заподіяння самій собі смерті, є результатом її волевиявлення, вибору (нехай і спровокованого), їх можна

розглядати саме як самогубство. А тоді той, хто схилив її до такого рішення (наприклад, жорстоким поводженням), може відповідати не більш, ніж за доведення до самогубства. Бажання смерті іншій особі за таких обставин усе одно залишається прагненням домогтися самогубства потерпілого, тобто того, щоб він зробив дії, спрямовані на заподіяння собі смерті. Бажання смерті – це ще не заподіяння її. У цьому випадку смерть заподіює собі потерпілий. Чи бажав при цьому злочинець смерті своєї жертви, припускав її чи ставився до неї необережно, він усе одно не позбавляв іншого життя. Тому мови про відповідальність за убивство бути не може. Таким чином, навмисне убивство і доведення до самогубства (у тому числі і з прямим наміром) відрізняються саме за об'єктивною стороною, конкретно – за наслідками. При вбивстві наслідком діяння є смерть потерпілого, при доведенні до самогубства – його самогубство.

Використовуючи той же алгоритм, можна проаналізувати і залишення в небезпеці. Практично однотайною є думка вчених, що якщо особа, яка поставила потерпілого в небезпечне для життя становище, залишає його в такому, маючи намір щодо смерті, і остання настає, то дії винного слід кваліфікувати як навмисне убивство [1, с. 214; 2, с.28.; 9, с.259 і ін.]. Почати обговорення проблеми доцільно зі з'ясування: який же зміст вкладається в слова «поставити в небезпечне для життя становище». Варіантів вбачаємо два.

Як перший можуть розглядатися випадки, коли потерпілий у результаті дій злочинця виявився в небезпечному для життя становищі всупереч власній волі. Тут можливо безліч ситуацій, наприклад, таких. До людини застосовують грубу нездолану силу: зіштовхують у воду, наносять смертельні рани, викрадають і насильно завозять у глухомань, навмисне найждують автомобілем і т.д. Потерпілого ставлять у ситуацію «фатального вибору» – під загрозою негайного позбавлення життя змушують його самого вчинити смертельно небезпечні дії (кинутися з висоти, стрибнути у воду, вистрілити в себе і т.д.). Жертву облудним шляхом заманюють у небезпечне місце чи хитромудрим способом домагаються, щоб вона сама, не підозрюючи поганого, вчинила дії, у результаті яких виявиться в небезпечному для життя становищі. Злочинець нав'язує свою волю людині, яка не усвідомлює справжнього значення своїх дій у силу глибокого психічного розладу або малолітства.

Для нас очевидно, що у всіх цих випадках, якщо відбулася загибель людини, відбувається убивство. А поєднує їх те, що злочинець саме ставить свою жертву в небезпечне для життя становище – робить це всупереч (у випадках насильства) або «в обхід» (при обмані або схиланні до здійснення певних дій психічно хворого чи малолітнього) волі потерпілого. Людина виявляється в смертельно небезпечному стані, а потім і гине не в результаті власного вчинку (оскільки відсутнє волевиявлення на заподіяння собі шкоди), а внаслідок учинку, дії злочинця. Смерть потерпілого при таких обставинах знаходиться в причинному зв'язку з певними діями злочинця, є саме їх (дій, але ніяк не бездіяльності) наслідком. Тут у наявності об'єктивна сторона вбивства. І суть його зовсім не у залишенні в небезпеці, а в самому поставленні у небезпеку, що завершилося смертю. Очевидно і те, що

у всіх тих випадках, коли самі дії, що ставлять людину в небезпечне для життя становище всупереч її волі, відбуваються з наміром, при настанні смерті має місце навмисне убивство.

При наявності прямого наміру на позбавлення життя факт залишення в небезпеці для кримінального права, на наш погляд, не важливий. Як не притягують злодія за приховування ним же вкраденого, так само безглуздо притягувати вбивцю, що має мету позбавити іншого життя, за те, що сам же він не врятував свою жертву. Учинене кваліфікується як навмисне убивство не тому, що злочинець свідомо залишив потерпілого в небезпечному для життя стані, а тому, що він проти волі останнього навмисне створив небезпечне для його життя становище, чим і заподіяв потерпілому смерть.

Але деякі з описаних вище дій, тобто дій, що об'єктивно ставлять потерпілого в небезпечне для життя становище проти його волі, можуть бути вчиненими з необережності. Так, людину можуть зіштовхнути у воду чи з висоти ненавмисне, у результаті недбалості. Через необережність можуть бути заподіяні смертельні поранення і т.п. Немає сумнівів, що й у цьому випадку, якщо потерпілий загинув, об'єктивно цими діями заподіюється смерть. Але в плані суб'єктивної сторони відбувається вже необережне убивство. Як необережне убивство, така подія буде кваліфікуватися незалежно від подальшої поведінки особи, яка вчинила небезпечні дії – намагалася вона врятувати гинучу особу чи ж залишила її вмирати, не надавши допомогу. Інша справа, що в останньому випадку, крім необережного убивства, їй необхідно поставити і ст. 135 КК – «Залишення в небезпеці». Цим шляхом йде практика. Зокрема, водій, що порушив правила, і через необережність збив пішохода та залишив його без допомоги, у випадку загибелі потерпілого відповідає за ч.2 ст. 286 КК України (Порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричинило смерть потерпілого) і за ст.135 (Залишення в небезпеці) КК України. Це положення давно усталилося у науці кримінального права [9, с.595; 7, с.762]. Справедливість саме такого рішення не викликає сумнівів.

По-друге, слова «поставити в небезпечне для життя становище» тлумачаться й в іншому, на наш погляд, неточному значенні. Така характеристика дається в кримінально-правовій літературі і в тій ситуації, коли потерпілий сам, добровільно, хоча і під впливом іншої особи, бере участь у створенні небезпечного для його життя становища, тобто свідомо йде на ризик. Так це буває, коли людин, піддавшись умовлянням, погоджується переплисти бурхливу ріку, зробити ризиковану подорож у гори, стрибнути у воду з великої висоти і т.д. [8, с.293, 11, с.131]. Добровільність має місце і за умови, що той, кого схилили в такий спосіб випробувати свої сили, погоджується на пропозицію (умовляння), беручи до уваги дану йому обіцянку у разі потреби надати допомогу, посприяти вийти зі складної ситуації. Кожна людина (звичайно, мається на увазі досить доросла, без істотних інтелектуальних деформацій) усвідомлює, що, йдучи на подібні кроки, вона випробовує не тільки власні сили, але в деякому сенсі й долю теж. Той, хто обіцяв їй допомогу, може передумати або злякатися труднощів, сам виявитися в безпомічному стані, а то й загинути. Будувати на чужих обіцянках

точний розрахунок неможливо. Якщо людина погоджується на авантюрний хід, то рішення все одно приймає вона, і сподівається насамперед на саму себе, на свої особисті сили і можливості. За умови, що потерпілий виявився в небезпечному для життя стані за власної волі, немає достатніх підстав вважати, що його в таке становище поставили, він поставив себе сам. При тих же самих обставинах у нього була об'єктивна можливість прийняти інше, розумне рішення, вчинити інакше. Тому, на наш погляд, у тих випадках, коли спеціальним обов'язком піклуватися про потерпілого суб'єкт не наділений, а в небезпечному стані потерпілий виявився зовсім не всупереч власній волі, суб'єкт, передбачений ст. 135 «Залишення в небезпеці» відсутній, а, отже, застосовувати її не можна; відповідальність повинна наставати за ст. 136 КК України «Ненадання допомоги». Тим більше таке поводження не може бути кваліфіковане як убивство.

Проблеми відмежування вбивства від суміжних складів далеко не вичерпуються тими, котрі проаналізовані у цій статті. Питання про співвідношення вбивства з іншими злочинами потребує подальшої розробки. Цього вимагають невід'ємні принципи кримінального права – гуманізм і справедливість.

Список літератури: 1. Бородин С.В. Квалификация преступления против жизни. М., 1977. 2. Горелик И.И. Преступления, опасные для жизни и здоровья (поставление в опасность и оставление в опасности): Автореф. дис. ...докт. юрид. наук. Л., 1965. 3. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. М., 1961. 4. Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. М., 1972. 5. Комментарий к уголовному кодексу РСФСР / Под ред. Ю.Д. Северина. М., 1980. 6. Комментарий к уголовному Кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.И. Бойко. Ростов-на-Дону, 1996. 7. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Видання друге. Х., 2004. 8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронока. К., 2003. 9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-тє вид. переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. К., 2005. 10. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Коржанський М.Й. К., 2001. 11. Сташис В.В. Бажанов М.И. Преступления против личности в УК УССР и судебной практике. Изд. 2-е, испр. и доп. Х., 1987. 12. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе: Особенная часть / Отв. ред. Ф.Г. Бурчак. К., 1985. 13. Шаргородский М.Д. Преступления против жизни и здоровья. М., 1947. 14. Ярмыш Н.Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). Х., 1999. 15. Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). Х., 2003. 16. Ярмыш Н.Н. Уголовная ответственность за доведение до самоубийства: Дис...канд. юрид. наук. Х., 1992.

Надійшла до редколегії 12.02.05